

◆◆◆ BALOGH MARGIT

Mindszenty József esztergomi érsek tervezete az egyházmegyék határainak módosításáról és új püspökségek szervezéséről

(1948. augusztus 17.)

Kétségtelen, hogy a magyar katolikus egyházszervezet ezeréves szerkezetén 1920-ban Trianon, majd 1947-ben Párizs okozta a legnagyobb és legfájdalmasabb változást, mindössze három egyházmegye maradt érintetlen (Székesfehérvár, Vác és Veszprém).¹ Mindszenty (1942-ig Pehm) József zalaegerszegi plébánosként, majd esztergomi érsekként élte meg a nagy hatalmak határokat átrajzoló döntéseit. Ezek következményei egész életében foglalkoztatták, összekapcsolva a lelkipásztori szolgálat hatékonyságának és az ennek érdekében végrehajtandó egyházszervezeti átrendezések elemzésével.

TAPASZTALATOK

Plébániaméreték optimalizálása

1927. október 29-én Mikes János szombathelyi püspök az egyházmegye zalai részének püspöki biztosává nevezte ki Pehm József zalaegerszegi apátplébánost, és felhatalmazta, hogy lelkipásztori szempontból dolgozza ki és szervezze meg a térség új területi beosztását. Az új feladat személyiségére szabott és motiváló volt: Pehm 1927 és 1941 között óriási energiákkal szervezte a zalai kuráciákat (önálló, de még plébániai rangra nem emelt lelkészségek, amelyek önálló lelkipásztorral és javadalommal bírtak). Az intenzívebb lelkipásztorkodás érdekében 800 főben húzta meg az egy lelkipásztorra eső

¹ A szakirodalom tévesen – vagy mert a változás csupán filiákat érintett – a sértetlenül maradt egyházmegyék sorában említi az Egri Főegyházmegyét is. Valójában innen is leválasztottak öt települést: 1920-ban Csehszlovákiához, 1947-ben a Szovjetunióhoz került a mándoki plébánia négy leányegyháza: Tiszaágtelek, Ásvány (Tiszaásvány), Eszeny és Szalóka, valamint Romániához csatolták Érkenézt, amely a nyirábrányi plébánia görögkatolikus lakosságú leányegyháza volt. *Mit hozott vissza a felszabadított Felvidék az egri főegyházmegyének?*, in *Pesti Hírlap* (1939. jan. 28.) 19. Az egri főegyházmegyei határ módosulására – Sasi Attila térképész tényfeltáráására hivatkozva – elsőként SOMORJAI Ádám hívta fel a figyelmet, lásd: *Helyzetkép a trianoni békeszerződés által szelt római és görögkatolikus egyházmegyékről, előadás 2020. szeptember 11-én Esztergomban*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (2023) 3–4/105.

hívek számának felső határát. Lélekszám–filia–távolság alapján elkészítette a terület térképét, és kijelölte az új központokat. Ügvelt arra is, hogy a trianoni békeszerződés következtében elérhető templom nélkül maradt falvakban is önálló lelkészségek jöjjenek létre. 1928 és 1939 között 14 kurácia alakult, majd 1941-ig további kettő létesült: ebből 1928-ban nyolc (Becsehely, Eszteregnye, Gáborjánháza, Gutorföldre, Kerkakutas, Rigyác, Resznek, Szentadorján), 1930-ban, 1931-ben, 1933-ban, 1934-ben, 1938-ban és 1939-ben egy-egy (Gellénháza, Kálócfá, Pajzsszeg, Petrikeresztúr, Tófej-Lórántháza, Tótszerdahely).² Ezzel a zalai lelkipásztori helyek együttes száma 25-ről 41-re emelkedett, ami 64 százalékos gyarapodást jelent. Zalában a túlméretezett plébániák eltűntek, a plébániái központ és a filiák közötti távolságok rövidültek, az egy papra jutó hívek száma csökkent. Mindez a lelkipásztori munka minőségi javulását hozta annak ellenére, hogy a lelkipásztori felszerelés modernizálása – kerékpár, motorbicikli, autó a távolságok leküzdésére – nem merült fel, tán mert ő maga is idegenkedett ezektől az újdonságoktól.

Zalaegerszegi plébánosként még egy komoly tapasztalatot szerzett az egyházkormányzat terén: 1941-ben, a politikai határok újabb változását követően Muravidék, azaz a Murán inneni vend vidék és híveinek egyházi irányítását ideiglenesen Grösz József szombathelyi püspök kapta meg mint apostoli kormányzó. E pozíció kapcsán felmerült Pehm József apátplébános neve is.³ Ám az ő igazi aktivitása nem a Muravidék, hanem Muraköz kapcsán bontakozott ki. Ez a terület eredetileg a veszprémi püspök, de már a 11. századtól a zágrábi püspök (1852-től érsek) joghatósága alá tartozott. A történelem során többször megkísérelték, hogy függetlenítsék a zágrábi érsekségtől, de mindannyiszor sikertelenül. Serédi Jusztinián hercegprímás 1941 őszén újfent kezdeményezte a Szentszéknél Muraköznek a szombathelyi püspök joghatósága alá helyezését. Lehetséges apostoli kormányzóként szinte magától értetődően merült fel Pehm József neve. Nem túl nagy meglepetésre azonban Rómából az a hír érkezett, hogy sem egy önálló kormányzóság, sem a Szombathelyi Egyházmegyéhez csatolás nem járható út. Pehm ennek ellenére tovább próbálkozott, de ezzel csak „felpaprikázta a [horvát] papságot. Szószékről tették meg egyházellenes lépésnek, mivel – mint mondták – Róma akarata az, hogy Muraköz Zágrábhöz tartozzék.”⁴ Ez lényegében igaz is volt.

² Pehm József prelátus negyedszázados papi jubileuma, in *Zalamegyei Ujság* (1940. jún. 12.) címlap. A kuráciaalapításokról bővebben lásd: PERGER Gyula, *Mindszenty (Pehm) József tevékenysége a szombathelyi egyházmegyében, különös tekintettel a zalai kuráciák megszervezésére* (Budapest, PPKE HTK, 2007); BALOGH Margit, *Az Apát úr. Pehm (Mindszenty) József zalaegerszegi évei* (Zalaegerszeg, Göcseji Múzeum, 2019) 309–343.

³ Primási Levéltár, Esztergom (PL), Mindszenty magánlevéltár (Mm.), 43. doboz, Pehm József naplója, 1941. jún. 13-ai bejegyzés. Kézírás.

⁴ PL, Mm., 28. doboz, Pehm József levele „Kedves Barátom!” megszólítással, Zalaegerszeg,

A Szenszék a háború végéig nem kívánt politikai színezetű döntést hozni, és ezúttal sem módosította az egyházmegyei határokat, így a többségében horvátok lakta Muraköz a Zágrábi Főegyházmegye része maradt.⁵

Mindszenty József veszprémi püspökként folytatta azt a plébániaszervezési munkát, amelyet püspöki biztосként a Szombathelyi Egyházmegye zalai részében végzett, 1944 augusztusától november végéig, amikor is a nyilas hatóságok letartóztatták. Igen rövid idő alatt 14 helységben szervezett önálló lelkeszséget. Plébániai rangra emelte Csesznek, Hárságy és Pétfürdő lelkeszségeit.⁶ XII. Piusz pápa 1945. október 2-án kelt bullájával Mindszenty Józsefet esztergomi érsekké nevezte ki. Primásként is építkezni akart, és továbbítte a még Serédi alatt megkezdett plébánia-megosztásokat városon és vidéken: Budapesten 40, vidéken 13 új egyházi közigazgatási egységet hozott létre.⁷ Az új lelkeszségek alapítását minden korábbinál súlyosabb anyagi gondok terhelték, még alapvető felszerelésre sem jutott pénz. Aprólékos számításokat végzett, osztott-szorozott, és ha nem stimmeltek a számok, magyarázatot kért a budapesti érseki helynöktől. Witz Béla el is ismerte, hogy 57 ezer katolikus hívó elsikkad a statisztikai hivatal és a használatban lévő sematizmus adatai között, mivel utóbbiak nem helytállóak.⁸ Mindszenty bő két év alatt az addigi három fővárosi esperesi kerületből hetet alakított ki. A hét budapesti esperesi kerületbe csak fővárosi plébániák tartoztak (ezért öt plébániát elcsatolt, és ezekből jött létre a Szentendrei esperesi kerület).⁹

Államhatárok és szelt egyházmegyéek

Korábban nem ismert léptékű kihívást jelentett a szelt egyházmegyéek igazgatása.¹⁰ A problémák a II. világháborút követően újraéledtek, kivált a négy,

---

1942. máj. 28.

⁵ Muraköz egyházkormányzati hovatartozásáról és az 1941–1944 közötti eseményekről újabban: BEDŐK Péter, *Kié marad a közös örökség? A vilniusi régió és a Muraköz összehasonlítása a második világháború alatt, különös tekintettel a katolikus egyház tevékenységére* (Budapest, PPKE BTK, 2023) 152–217.

⁶ GÁRDONYI Máté, *Mindszenty József somogyi plébánia-alapításai*, in *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 33* (szerk. Szántó László; Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 2002) 165–180. – Megjegyzés: Hárságy plébániai rangra emelése áthúzódott a következő évre, és 1945. júl. 1-jétől volt egyházzogilag hatályos. Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, I.1.44.a, Mindszenty József püspök rendelkezése, Veszprém, 1945. jún. 18.

⁷ BEKE Margit, *Mindszenty József pasztorációs tevékenysége 1945–1948 között*, in *Vasi Szemle* (2005) 4/486.

⁸ PL, 4210/1946, in 5576/1946, Witz Béla budapesti érseki általános helytartó levele Mindszenty Józsefhez, Budapest, 1946. szept. 5., illetve Mindszenty József jegyzete a budapesti plébániák adatairól.

⁹ PL, 3115/1946, A Szentendrei esperesi kerület felállítása.

¹⁰ Legújabb szakirodalmára lásd: TÓTH Krisztina, *Az Apostoli Szenszék és Trianon egyházkor-*

székhelyével és plébániáinak többségével elcsatolt latin egyházmegyében (Kassa, Rozsnyó, Szatmár, Nagyvárad). Mindszenty már székfoglalója napján (1945. október 7.) – élve az Apostoli Szentszék felhatalmazásával – megbízta Hanzlik Jánost mint általános helynököt a felvidéki ügyek intézésével. Két hét múlva az Apostoli Szentszék meglepő intézkedésével szembesült: a prágai nunciatúra megbízásából Jantausch Pál címzetes püspök, nagyszombati (trnavai) kormányzó 1945. október 19-én átvette az Esztergomi Főegyházmegye határokon túl fekvő részeinek jurisdikcióját. Az Esztergomi Főegyházmegye felvidéki részének Nagyszombathoz csatolását és az ő értesítésének mellőzését a primás erősen sérelmezte, és emiatt írta első levelei egyikét XII. Piusz pápának:

Én magam az Apostoli Szentszék ilyen rendelkezéséről mindeddig semmilyen értesítést nem kaptam, és ilyen hiányában a továbbiakat illetően bizonytalanságban vagyok. Erősen fájlalom, hogy nem kerestek meg már előzetesen azért, hogy jelentést tegyenek erről. Az ilyen alkalmakkor szükséges és lényeges dolgokat jelentettem és javaslatot tettem mindenre, ami az ügyet érinti. Most pedig a legnagyobb nehézségek szorongatnak ez ügyben, melyben még szabályszerű értesítést sem kaptam az Apostoli Szentszék rendelkezéséről, és így még nem is ismerem azt, pedig folyó év október 16-án kelt főpásztori körlevelében a nagyszombati apostoli kormányzó úr már ki is hirdette. Mindezek kormányzásom kezdetén nagy nehézségek elé állítanak.¹¹

A Vatikáni Államtitkárság valóban nem működött hibátlanul. Somorjai Ádám tanulmányában részletesen ismerteti a mulasztást és körülményeit, melyek hatására Mindszenty 1945. december 10-én, még Rómából, újabb levélben fordult XII. Piuszhoz, amelyben kérte a prágai nunciatúra dekrétumának hatályon kívül helyezését, és vele az esztergomi érsek joghatóságának visszaállítását a felvidéki területekre. Személyes tapasztalatai is visszaköszönnek érvelésében, amennyiben az Apostoli Szentszék 1941-es indoklását fordította vissza: Muraköz egyházi hovatartozásának megváltoztatását akkor azzal utasították el, hogy a területi rendezéssel meg kell várni a békekötést, és mert a lakosság nagyobbrészt szláv nyelvű. Most miért nem várt a Szentszék a békekötésig, hiszen csak fegyverszünet létezik. És a területen a ma-

---

mányzati következményei (Collectanea Vaticana Hungariae 3/1) (Budapest – Róma, Gondolat, 2019) 44; SOMORJAI, *Helyzetkép...* 101–116; FEJÉRDY András tanulmánya a jelen folyóirat-számban.

¹¹ PL, 3310/1945, in 1491/1946, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, Esztergom, 1945. okt. 23. Eredeti fogalmazvány Drahos János érseki helynök kézírásával. Darvas Mátyás fordításában szövegét magyarul közölte: SOMORJAI Ádám OSB, *Az egyházi joghatóság változása a Dunától északra fekvő, ismét csehszlovák államterületen, 1945–1949. Vatikáni iratok alapján*, in *Levéltári Közlemények* (2019/2021) 216–217.

gyar nyelvet beszélnek többségben...¹² Kitartása annyi eredménnyel járt, hogy az új esztendőben megnyugtató választ kapott: „az egyházmegyehatárok semmiképpen sem változnak”.¹³

A dekrétumot azonban nem vonták vissza, ráadásul a csehszlovák kormány mindegyre azt kérte a Szentszéktől, hogy az egyházmegyéek határait igazítsa az új államhatárokhoz. Beresztóczy Miklós, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium I. ügyosztályának vezetője épp ezért kérdezett rá az új primás álláspontjára: milyen eljárást kövessenek a trianoni határral szelt egyházi birtokok kezelése tárgyában, miután a budapesti csehszlovák megbízott érdeklődött, hogy a magyar fél hajlandó-e a szlovákiai egyházi javadalmakoz kezén meghagyni a jelenlegi Magyarországon fekvő birtokaikat, és ha igen, miképpen biztosítják a birtokrészek jövedelmének kiszolgáltatását a javadalmakoz részére? Mindszenty válasza ez volt:

[...] e kérdésben a legteljesebb reciprocitást kell érvényesíteni, tehát csak abban az esetben engedjük meg a trianoni határokon túli javadalmakoz részére magyarországi birtokaik kezelését és jövedelmeinek kézhezvételét, ha viszont a magyarországi javadalmakoznak a határokon túli birtokaik is háborítatlanul megmaradnak a magyarországi javadalmakoz kezelésében és használatában.¹⁴

Mindszenty ezért sem hagyhatta elaludni az ügyet, újabb és újabb leveleiben a magyar nemzet nagy kérdéseit tárta a pápa elé, elsődlegesen a szomszédos államokhoz került területek és az ott élő magyar kisebbség ügyét. 1946. április 11-én az egyházmegyéek „szétszakításának” halasztását kérte.¹⁵ Annak ellenére, hogy levelére nem kapott választ, 1947. április 24-én ismét a pápához fordult, miután arról a szóbeszédről értesült, hogy az Apostoli Szentszék az Esztergomi Főegyházmegye dél-szlovákiai részeiből önálló egyházmegye kialakítását tervezi.¹⁶ Róma ennél sokkal megfontoltabban

¹² PL, 4040/1945, in 1491/1946, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, Mindszenty eredeti kézírásos fogalmazványa és annak átírata, valamint latinra fordított szövege. Az autográf iraton a dátum „IX. 8.”, ami feltehetően elírás, mert Mindszenty inkább a pápai audiencia hatására, dec. 8-án vethette papírra sorait. A kézírás átgépelésére két nap múlva került sor, ami Domenico Tardini 1946. jan. 27-én kelt válaszából (lásd: 13. jegyz.) következik, mivel abban a magyar primás dec. 10-én kelt levelére hivatkozik.

¹³ „...neque ullo modo diecesanos finea immutant”: PL, 1491/1946, Domenico Tardini N. 563/46 számú levele Mindszenty Józsefhez, Vatikán, 1946. jan. 27. Latin nyelvű, gépelt, aláírt, eredeti.

¹⁴ PL, 3348/1945, Mindszenty József válasza Beresztóczy Miklós min. osztályfőnök levelére, 1945. okt. 31.

¹⁵ PL, Mm., 22. doboz (1945. nov. 15., nyomtatott korrekúraforduló); PL, 777/1946, in 2798/1946 (1946. febr. 7.); PL, 1950/1946 (1946. ápr. 11.), kézírásos fogalmazvány Drahos János érseki helytartó írásával. Szövegét lásd: SOMORJAI, *Az egyházi joghatóság változása...* 225-től.

¹⁶ PL, 2640/1947, in 4783/1947, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, 1947. ápr. 24. Magyar szövegét lásd: SOMORJAI, *Az egyházi joghatóság változása...* 227-től.

járt el: a főegyházmegye csehszlovák fennhatóság alá került részeit ugyan a nagyszombati apostoli kormányzóra bízta, de a végleges intézkedést 1977-ig (Mindszenty halála után még két évig) halogatta, amikor is VI. Pál pápa a Nagyszombati Apostoli Kormányzóságot érseki rangra emelte.¹⁷

A Kassai Egyházmegye területének jó része is a csehszlovák államhoz került. Vezetésével a Szentszék 1946. január 27-én apostoli kormányzói minőségben Csárszky Józsefet (Jozef Čársky) bízta meg,¹⁸ miután Madarász István kassai püspököt az ottani hatóságok 1945. február 26-án kiutasították. Madarász püspök Hejcére költözvén egyházmegyéje területén maradt, csupán az államhatárok változtak meg, püspöki székből pedig a Szentszék nem mozdította el. A kiutasított püspök az elhunyt Bubnics Mihály rozsnyói püspök feladatait is átvette,¹⁹ és mind a Kassai, mind a Rózsnyói Egyházmegye Magyarországra került részeit személyesen igazgatta Hejcéről, míg a Csehszlovák Köztársaság területén maradt részeken helynök útján látta el feladatát. A prímás első római útja során (1945. november 29. – december 13.), közelebről a pápai audiencián (december 8.) bizonyosan referált az egyházmegyék helyzetéről. Czapik Gyula egri érsek pedig külön kérte tőle, hogy Rózsnyó ügyében is lépjen, és az egyházmegyéről felröppent megszüntetési terv élének tompítására azt javasolta, hogy a (megszüntetés mellett kardoskodó) Nyitrai Káptalan tagjai közül nevezzenek ki kormányzót.²⁰

A szelt felvidéki egyházmegyék kérdését Mindszenty 1946 tavaszán két levélben is szóba hozta a pápánál.²¹ 1948. július 5-én ismételtén Kassa és Rózsnyó ügyében írt a pápának (és levelét másolatban megküldte a területi-

¹⁷ A kérdésről újabban lásd: HRABOVEC, Emilia, *The Vatican Ostpolitik and Czechoslovakia. National Aspect of the Political-Ecclesiastical Negotiations*, in *The Vatican „Ostpolitik” 1958–1978. Responsibility and Witness during John XXIII and Paul VI* (ed. András Fejérdy; Roma, Viella, 2015) 207–237.

¹⁸ PL, 2461/1946, in 6025/1946, Madarász István kassai püspök 961/1946. sz. levele Mindszenty Józsefhez, Hejce, 1946. máj. 6.

¹⁹ Bubnics Mihály rozsnyói püspök halála (1945. febr. 22.) után visszaállt az 1938 előtti állapot és a trianoni határ. A Magyarországon maradt részek feletti joghatósággal Hejce központtal működött a Rózsnyói Magyar Helynökség (Ordinariatus Rosnaviensis in Hungaria), amelyet a front átvonulása alatt Horváth Gyula kisterenyei plébános kormányzott helynöki minőségben haláláig (1945. aug. 7.). Ezután Pobožný Róbert káptalani helynök Pájer Jánost bízta meg a vezetéssel (1945–1946), akit 1946–1948 között Madarász István kiutasított kassai megyéspüspök, majd 1948–1951 között Tost Barnabás káptalani helynök/apostoli kormányzó követett. Lásd: BÉRES Gyula, *A tornai fősperesek, 1776–1945*, in *Egyháztörténeti Szemle* (2009) 4/20–34, <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/beresgyula2.htm> (2023.11.10.); VESZELOVSKÍ Balázs, *Történeti áttekintés a Rózsnyói Egyházmegye magyarországi részének 1920 és 1952 közötti egyházkormányzatáról*, in *Magyar Sion* (2022) 253–272.

²⁰ PL, 4218/1945, Czapik Gyula egri érsek levele Mindszenty Józsefhez, Eger, 1945. nov. 22.

²¹ PL, 2240/1946 és 2461/1946, in 6025/1946, Mindszenty József levelei XII. Piusz pápához, 1946. máj. 4. és máj. (14.) 21.

leg illetékes Czapik Gyula érseknek).²² Jelezte, hogy Madarász püspök súlyos beteg, felépülésére nincs esély (augusztus 8-án valóban elhalálozott), ezért az egyházi joghatóság gyakorlása újabb nehézségekbe fog ütközni. Két javaslatot terjesztett elő: a) a Kassai Egyházmegye magyarországi részére kinevezendő káptalani helynök legyen egyben a Rozsnyói Egyházmegye magyar részének apostoli kormányzója is; b) egy és ugyanazon személy legyen a Kassai és Rozsnyói Egyházmegyék magyar részeinek apostoli kormányzója. Utóbbi megoldást jobbnak és alkalmasabbnak tartotta, mivel ezt a két területet 1937–1939 között ily módon egyszer már összekapcsolták. A pápa által elfogadott egyik vagy másik intézkedés végrehajtásához felhatalmazást kért, hozzátéve: Őszentsége döntéséről „lelkiismeretesen gondoskodnék”.²³ Ugyanakkor azt is kérte a pápától, hogy a Kassai Egyházmegye csehszlovákiai részéről hasonlóképp apostoli kormányzó, és ne megyéspüspök kinevezésével gondoskodjon, azaz maradjon továbbra is függőben ezen egyházmegyék területének rendezése.

Mielőtt javaslatára Mindszenty választ és útmutatást kapott volna, Madarász püspök elhalálozott, amiért a Kassai Egyházmegye Magyarországi Káptalanja 1948. augusztus 11-én össze is ült Sátoraljaújhelyen, és titkos szavazással Tost Barna olvasókanonokot megválasztotta káptalani helynöknek.²⁴ Czapik Gyula egri érsek pedig – élve a 432. kánon 2. §-ával és ezzel elejét véve a választás érvényességét megkérdőjelező hangoknak – ad cautelam (elővigyázatosságból) Tost Barnát nevezte ki káptalani helynöknek. Czapik tájékoztatta a Szentszékét, egyúttal kérte, hogy Tost Barnát bízzák meg ideiglenesen a rozsnyói rész adminisztrálásával is.²⁵ A történetet a Vatikáni Államtitkárságról augusztus 25-én érkezett távirat²⁶ zárta le: Domenico Tardini titkár arról értesítette az esztergomi érseket, hogy a Szentszék ideiglenesen

²² PL, 4711/1948, in 2764/1949, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, Esztergom, 1948. júl. 5.

²³ „Si Sanctitati Vestrae visum fuerit mihi talem potestatem pro hac vice facere, ea utendo de nominatione administratoris Apostolici ad nutum, provocando utique ad Apostolicam auctoritatem, conscientiose curarem”: PL, 4711/1948, in 2764/1949, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, 1948. júl. 5. Fogalmazványok és gépelt tisztázat. A 274. kánon 3. §-a és a 432. kánon 2. §-a értelmében a Kassai és a Rozsnyói Egyházmegye magyar területeiről az egri érsek mint metropolita gondoskodhat. (Az egyházi tartomány élén álló metropolita az alárendelt egyházmegyékben a 274. kánon 3. §-a szerint „Megbízhhatja a káptalani helynököt a 432. kán. 2. § szabálya szerint”, amely szabály arra az esetre hatalmazta fel a metropolitát, ha a káptalan az előírt időn belül bármely okból nem rendelne ki helynököt.) Kétségtelen, hogy a helyzet megfelelt a hivatkozott kánonoknak.

²⁴ PL, 5659/1948, in 2764/1949, Tost Barna magyarországi kassai káptalani helynök levele Mindszenty Józsefhez, Sátoraljaújhely, 1948. aug. 12.

²⁵ Uo., Czapik Gyula egri érsek levele Mindszenty Józsefhez, Eger, 1948. aug. 14.

²⁶ PL, 5870/1948, in 2764/1949, Domenico Tardini titkár távirata Mindszenty Józsefnek, Vatikán, 1948. aug. 25.

Tost Barnabás kassai káptalani helynök személyében apostoli kormányzót nevezett ki a Magyarországon maradt csonka rozsnyói részek élére, a Rozsnyói Magyar Helynökségből pedig értelemszerűen apostoli kormányzóság lett. A táviratot szeptember 1-jei keltezéssel egy részletesebb levél követte,²⁷ amelyben Tardini megismételte Tost kinevezését, de egy tartósabb rendezés érdekében elfogadhatónak tartotta a primásnak azt a javaslatát, hogy mindkét részt egyazon apostoli kormányzó irányítsa. Erre a posztra a legalkalmasabbnak Czapik Gyula egri érseket vélte, de kérte Mindszenty véleményét és hivatalos válaszát. Ám a történet itt abbamaradt, december 26-án bekövetkezett letartóztatása miatt Mindszenty már nem tudott érdemben válaszolni.

Így Tost ideiglenes megbízatása a haláláig tartott. Őt 1951-ben Brezanóczy Pál követte, mígnem a Szentszék 1952. április 19-én kelt 3065/1952. sz. rendeletével a kassai, a rozsnyói és a szatmári részeken a mindenkori egri érseket ruházta fel mindazon jogokkal, amelyek saját főegyházmegyéjében is megillették. Ez az intézkedés előre vetítette a következő lépést. 1982. május 22-én a Szentszék megszüntette a három csonka püspökség magyar adminisztratúráját, és azokat az Egri Főegyházmegyébe tagolta.²⁸ Az egyházmegyei határok jogilag ekkortól változtak meg, és az Egri Főegyházmegye is ekkor duzzadt fel az évszázadokkal korábbi időkre emlékeztető hatalmas méretére.

A hercegprimás a Szatmári Egyházmegyével is személyi kérdések miatt foglalkozott először, mégpedig a megüresedett győri püspöki szék betöltésével összefüggésben.²⁹ Még nem jutott el Magyarországra Papp Kálmán soproni plébános 1946. május 3-ai győri püspöki kinevezésének híre, amikor az a szóbeszéd járta, hogy Scheffler János szatmári püspök lenne Róma választottja. A híresztelésre az adhatott alapot, hogy Schefflert 1945 novemberében XII. Piusz egyszer már kinevezte a Győri Egyházmegye püspökének, ő azonban kérte – és ezt a pápa méltányolta –, hogy a nehéz helyzetre való tekintettel a Szatmári Egyházmegye élén maradhasson. Most Mindszenty József kérte XII. Piusztól 1946. május 6-án írt levelében, hogy a szatmári püspökségre való tekintettel halassa el Scheffler János áthelyezését a győri püspöki székbe. Indoklása a párizsi békekötéshez fűzött illúziók tükré: „Reméljük, hogy a béketárgyalások során, amelyek egy-két hónap múlva már megindulnak, a szatmári egyházmegye visszamarad Magyarországon.”³⁰ Ez a reménykedés

²⁷ PL, 8050/1948, in 2764/1949, Domenico Tardini titkár 5525/48. sz. levele Mindszenty Józsefhez, Vatikán, 1948. szept. 1. Eredeti, gépelt, aláírt.

²⁸ *Az Egri Főegyházmegye jubileumi sematizmusa 2000* (Eger, 2000) 19–20.

²⁹ A győri áthelyezésről lásd: TEMPFLI Imre, *Sárból és napsugárból* (Budapest, METEM, 2002) 87–90.

³⁰ PL, Processus V-700/28, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, 1946. máj. 6. A levél eredeti kézírásos fogalmazványa: f. 26–27, ennek gépelt átirata: f. 28, magyar fordítása: f. 25.

1946-ban még nem alaptalan – mindenki bízott a trianoninál igazságosabb békében –, csupán a kérvény volt okafogyott, miután Papp Kálmán kinevezése napokkal korábban eldőlt. 1948-ban viszont már tudott volt a párizsi béke még hátrányosabb döntése, három faluval tovább csökkent Magyarország területe. A Szentszék 1948. április 9-től ismét egyesítette a Nagyváradit és a Szatmári Egyházmegyéjét. Ezt az újraegyesítést a román állam nem ismerte el, a két egyházmegyéjét az 1948. augusztus 4-i kultusztvény csupán főesperességeknek tekintette, Scheffler szatmári püspököt pedig előbb kényszerlakhelyre deportálták, majd bebörtönözték. (Nagyvárad és Szatmár újabb különválasztására majd csak 1982. október 18-án került sor.)

Scheffler püspök a Magyarországon maradt szatmári részt (ami 27 plébániát jelentett) Barót (Barth) Mihály fehérgyarmati esperes-plébánosra mint püspöki helynökre bízta (1945–1951), akinek székhelye kezdetben Fehérgyarmat, majd 1946-tól Vállaj volt.³¹ Barót képviselte az ordináriust a püspökkari konferenciákon, s ezek jegyzőkönyveiben hol „püspöki helynök”, hol „apostoli adminisztrátori helynök” megnevezéssel szerepel (hasonlóképp Pintér Lászlóhoz, akit többnyire nagyváradit apostoli kormányzói helynök címmel illettek). A fogalmi zavarra az 1930 és 1941 közötti sorozatos egyházszervezeti változások adhatnak magyarázatot: a Szatmári és a Nagyváradit Egyházmegyéik egyesítése Szatmárnémeti székhellyel és a szatmári püspök kormányzása alá rendelése, valamint a Magyarországon maradt részek apostoli kormányzóságokká minősítése (Mérk, illetve Debrecen székhellyel). A Szentszék 1941. június 28-án helyreállította a két egyházmegye önállóságát, de a nagyváradit püspökséget 1941 után nem töltötte be, azt előbb Márton Áron erdélyi püspök, majd 1942 tavaszától Scheffler János szatmári püspök irányította mint apostoli kormányzó. Az apostoli kormányzóság visszavonásáról nincs apostoli dekrétum. Tehát Scheffler 1945 után a Szatmári Egyházmegye magyarországi részeire püspökként, míg a Nagyváradit Egyházmegye magyarországi részeire apostoli kormányzóként (adminisztrátorként) nevezett ki helynököket, ezért az „apostoli adminisztrátori helynök” titulus helytálló Pintér Lászlóra, míg Barót Mihályra pontatlan (esetében a püspöki helynök a megfelelő). A Szentszék a két erdélyi egyházmegyéjét 1948. április 9-én újból egyesítette, Scheffler Jánost pedig kinevezte a Szatmár-Nagyváradit Egyházmegye püspökévé. Erre a fejleményre Mindszenty nem tért ki tervezetében, holott értesült róla, nem is akárhogy. Az egyesítésről szóló rendelkezést ugyanis a bukaresti nuncius helyett az esztergomi érsek budapesti címére postázták... Így előbb tudott a két egyházmegye újraegyesítéséről,

³¹ PL, 4128/1946, 927/1947, 1322/1947; Soós Imre, *A kassai, rozsnyói és szatmári egyházmegyéik magyarországi területei*, in *Magyar Katolikus Almanach 1984* (Budapest, SZIT, 1984) 768–769.

mint az illetékes Scheffler püspök.³² A Magyarországon maradt területek megnevezése 1952-ig: Magyarországi Nagyváradi Egyházmegye, ennek helynöke volt Pintér László, illetve Magyarországi Szatmár Megyei Püspökség, ennek helynöke volt Barót Mihály. A Szezszték 1952-ben a szatmári részek adminisztrációját az egri, a nagyváradi részekét a csanádi püspök joghatósága alá rendelte.

Mindazokat a terveket és tapasztalatokat, amelyeket Mindszenty plébánosként, majd püspökként szerzett a plébániaszervezésekkel, a lelkipásztori munka minőségi javításával, a lehetőségek és a korlátok feltérképezésével, 1948 nyarán nagyobb léptékben próbálta hasznosítani, és felterjesztette Rómába az egyházmegyehatárok korszerűsítésére vonatkozó tervét.

A TERVEZET

A felterjesztés dátuma

Mindszenty tervét a Prímási Levéltárban őrzött iratanyag alapján Rosdy Pál foglalta össze először még 1991-ben.³³ Elemzésünkben ehhez újat részben további hazai kutatások, részben a Vatikáni Apostoli Levéltár dokumentumainak feltárásával tehetünk. Először is érdemes tisztázni a felterjesztés dátumát. A szakirodalom augusztus 31-ét említi,³⁴ azonban a Rómában immár kutatható példányon 1948. augusztus 17-ei keltezés olvasható.³⁵ Esztergomban, a Prímási Levéltárban mindkét keltezéssel létezik levéltervezet, de

³² TEMPFLI 122.

³³ ROSDY Pál, *Mindszenty József bíboros, hercegprímás tervezete új magyarországi egyházmegyék kialakítására*, in *Egyházak a változó világban. A Nemzetközi Egyháztörténeti Konferencia előadásai, Esztergom 1991. május 29–31.* (szerk. Bárdos István – Beke Margit; Esztergom, Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, 1991) 573–574.

³⁴ Rosdy Pál hivatkozott tanulmánya mellett Beke Margit és Mészáros István írásait említhetjük. Mészáros István szerint a bíboros már 1946. máj. 16-án küldött egy levelet ebben a témában a Szezsztéknek (*Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből 1938–1975* [összeáll. Mészáros István; Budapest, Eötvös József, 1997] 30 [99. sz.]), de a Prímási Levéltár általa megadott jelzete (2551/1946) téves, mert ezen a számon Mindszenty József fakultásaival összefüggő irat található.

³⁵ Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali, Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (a továbbiakban: ASRS, AA.EE.SS.), Ungheria, Pos. 125, f. 41–51, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, Esztergom, 1948. aug. 17. Eredeti, gépelt, latin nyelvű levél, aláírt (Fejérdy András gyűjtése – ez és az ASRS hivatkozású további források is. Ezúton köszönöm önzetlen segítségét.) A levelet – várhatóan 2025. évi megjelenéssel – teljes terjedelemben közzé fogja a Fejérdy András, Somorjai Ádám, valamint jelen tanulmány szerzőjének közös gondozásában készülő forráskiadvány Mindszenty József és XII. Piusz pápa 1945 és 1948 közötti levelezéséről.

a Rómába beérkezett kétségtelenül augusztus 17. Mi az eltérő dátumozás magyarázata?

Mindszenty autográf feljegyzései meglehetősen kuszák, azok között az 1948. június 16-án megszavazott iskolaállamosítással összefüggő szövegek éppúgy előfordulnak, mint az egyházkormányzati átalakítás számolgotásai és tervei. A latin fordítás gépelt szövege mindkét dátummal megtalálható Esztergomban (az egyik négy-, a másik ötoldalas), ám egyik sem azonos a Rómába elküldöttel. Az augusztus 17-ei dátumú nem tartalmazza az Egri Főegyházmegye megosztását, míg az augusztus 31-ei dátumot viselő (megszólítás nélküli) átgépelésből hiányoznak a Veszprémre és Vácra vonatkozó tervek, kifejti viszont az egri módosításokat, tehát lényegében az előző kiegészítése. A Rómába elküldött 11 oldalban ezt a két eltérő dátumú iratot láthatóan ötvözték, és letisztázásakor a korábbi dátumot kapta. Nem kizárt, hogy a véglegesített levél 1993-ban az akkori egyházmegyei határrendezés iratai közé került, és máig ott maradt, ám ez az időhatár még nem kutatható a Prímási Levéltárban. Nem tudni, hogy Mindszenty levele Rómába melyik nap érkezett meg, az azon olvasható legkorábbi dátum 1948. szeptember 13., a pápa ekkor látta azt.³⁶

A tervet indoklása

Mindszenty József három, Szent Istvánra visszanyúló egyházmegye (Eger, Vác, Veszprém) felosztását javasolta, amivel hat kisebb egyházmegye jött volna létre. A három ősi egyházmegye megtartotta volna régi történelmi elnevezését, míg a három új egyházmegyét a javasolt székhelyek – Kaposvár, Kecskemét és Nyíregyháza – után nevezte el. Az új egyházmegyéek határvonalait egy roppant kezdetleges, kézzel rajzolt térképre átvezettette, és csatolta a Rómába elküldött tervezethez, ám a térképvázlat halovány vonalai olykor nem fedik a levélben írottakat, és nem adnak megoldást a tervet kifejtetlen részleteire. Egyébként komoly előszámításokat végzett. Különböző „fecnikre” jegyzetelt, ha eszébe jutott valami fontos, azt azonnal leírta az első keze ügyébe eső papírra. Használt egy kimutatást is a világ egyes országainak 125 egyházmegyéjében élő katolikusok lélekszámáról.

A rendezés időszerűsége mellett az alábbi indokokat hozta fel:

- az I. világháborút lezáró békeszerződés eredményeként négy (valójában három) egyházmegye maradt érintetlen: az egri,³⁷ a székes-

³⁶ Uo. f. 41. A beérkezett levélen kézírással „Dal S[anto] P[adre]”, azaz „a Szentatyánál” megjegyzés olvasható, valamint a hozzáfűzött utasítás: „Vedere bene”, „alaposan tanulmányozni”.

³⁷ A közvélekedés osztja Mindszenty József állítását, ám valójában az Egri Főegyházmegye nem maradt sértetlen. Bővebben lásd: 1. jegyz.

fehérvári, a váci és a veszprémi, a többi egyházmegyét érintette az államhatárok változása, és részben vagy egészben az utódállamokba kerültek (Mindszenty tervezete a Székesfehérvári Egyházmegyét nem érintette, csak a másik három, általa tévesen csonkítatlannak tudott egyházmegyét);

- a felosztásra javasolt veszprémi, váci és egri egyházmegyék túl nagyok, a hívek száma 1804 óta – amikor utoljára került sor diszmembrációra – megsokszorozódott;
- peremvidékük a püspöki székhelyektől túlságosan távol esik (Egertől 100–170 km-re, Veszprémtől 150 km-re, Váctól 220 km-re), ezért a körlevelek vagy a szent olajok nehézkesen jutnak el a plébániákra, nehezen valósulnak meg az egyházlátogatások. A távolságot olyan gyakorlati problémák is tetézték, amelyek ugyan nem fogalmazódtak meg, de mindenki tudott róluk, például arról, hogy sok plébániára még a telefont sem kötötték be, ami az elérhetőséget ugyancsak megnehezítette (pl. beteghez hívást);
- miután az egyházi vezetés és a hívek földrajzilag távol esnek egymástól, meggyengült a hitélet és a hívek lelkipásztori ellátása;
- a gyengülő hitéletet különösen annak tükrében vélte aggasztónak, hogy a protestantizmus eredményesen terjeszkedett ezekben az egyházmegyékben (megjegyezzük, hogy a népszámlálási adatok kevésbé borúlátók: a Monarchia idején még 60 százalék katolikus mellett 40 százalék tartozott a többi hitfelekezethez, ez az arány a határváltozások következtében 66:34-re módosult, míg az 1949-es népszámlálás-kor a katolikusok részaránya már meghaladta a 70 százalékot),³⁸
- a protestantizmus erősödése mellett Mindszenty felhívta a figyelmet a szekták és a marxizmus terjedésére is, ami iránt a hitéletben elhanyagolt emberek különösen fogékonyak lehetnek;
- végül a keresztény családi modell sérülékenységét, a katolikusok körében is terjedő egyke-jelenséget is megemlítette.

A határrendezés célja az áttekinthetőbb egyházi szervezet elérése, és hogy az egyházi vezetés és a hívek minél közelebb kerüljenek egymáshoz. A tervzet általános elemeit követően térjünk rá a konkrét javaslatokra. Ezek kifejtésekor Mindszenty jellemzően az 1941-es népszámlálási adatokból dolgozott, amelyek olykor eltértek a korabeli sematizmusokban vagy a plébánosok jelentéseiben közölt adatoktól.

³⁸ KOVACSICS József, *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963) 306. Újabbban lásd: BALOGH Margit – GERGELY Jenő, *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992* (Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 1996) 170.

A Veszprémi Egyházmegye felosztása Veszprémre és Kaposvárra

A Veszprémi Egyházmegyéét mindig katolikus többség jellemezte, az 1910-es népszámlálás 79 százalékra tette arányukat, ami 1949-re is csak 75,6 százalékra csökkent. 706.300 főnyi katolikus lakossága 316 plébániához tartozott. Mindszenty lényegében az egyházmegye Balaton mentén történő kettéosztását javasolta. (Tervezete szerint Siófok és Enying még Veszprémnél maradt volna, azonban 1993-ban előbbi Kaposvárhoz, utóbbi Székesfehérvárhoz került. Nagykanizsa környékére vonatkozó terve sem valósult meg: Mindszenty ugyanis meghagyta Veszprémnél, míg 1993-ban Kaposvárhoz csatolták, de a többi változtatási javaslata sokban visszaköszön majd 1993-ban.)

Az új kaposvári püspökség lélekszáma 312.646 fő lett volna, és nemcsak Veszprémtől, hanem a Pécsi Egyházmegyéétől is kapott volna néhány plébániát: a Somogy vármegyében lévő Felsőszentmártont, Lakócsát, Mozsgót, Szentlászlót és Szigetvárt, valamint ezek filiáit, továbbá a baranyai Bogdása somogyi filiáit (magát a plébániát nem). Az egyházmegye területét Somogy vármegye képezte volna, a Balatontól a Drávaig (lásd a 2. és 3. térképmellékletet). Ugyanakkor 413.386 katolikus maradt volna a Veszprémi Egyházmegyében, a korábbi lélekszám 58 százaléka. A Pécsi Egyházmegye katolikus népessége csupán 19.732 fővel, azaz négy százalékkal csökkent volna (539.646 katolikusról 519.914-re).

A Váci Egyházmegye felosztása Vácra és Kecskemétre

A Váci Egyházmegye felekezeti arányai az országos átlaghoz igazodtak: a lakosság 67 százaléka katolikus, míg 23 százaléka református, 6 százaléka evangélikus, 4 százaléka izraelita vallású volt. A katolikusok lélekszámát Mindszenty 1.181.102 főben adta meg, míg a nem katolikusokét 800 ezer főre becsülte. Alapvetően ezen egyházmegyéből javasolta létrehozni az új Kecskeméti Egyházmegyéét 63 plébániával és 525.916 katolikus hívővel. A számolásokba azonban hiba csúszott. A Rómába megküldött felterjesztés szerint a Kecskeméti Egyházmegyéhez tartozna két esperesség (a Csongrádi és a Kiskunsági) 419.040 hívővel (ez a szám helyes), valamint a Szolnoki esperességtől további 18 plébánia 206.916 hívővel. Ez utóbbi szám viszont elírás, helyesen százezerrel kevesebb hívő tartozott ide.

Történt ugyanis, hogy a kézírásos helyesbítést rosszul gépelték át, és a figyelmetlen gépiró az egyest kettesnek olvasta. Pedig ránézésre is látszik, hogy a 419 ezer és a 206 ezer összege meghaladja a 600 ezret, tehát ha a szöveg gépelője belegendolt volna a számokba, akkor visszakérdez: a két sorral alábbi összesítés miatt csak 525.916 főben adja meg a Kecskeméti Egyház-

megye katolikusainak számát... (Bár ez a szám is csak rossz összeadással jön ki, mert a két helyes részadat – 419.040 + 106.916 – összege helyesen 525.956, azaz negyvennel több, mint az iratban szereplő összesítés.) A számításokat ellenőrizve Mindszenty is 525.956-tal számolt, mert csak így jön ki a Váci Egyházmegye megmaradó lélekszámának megadott 650.345 fő. Azonban ő is elmulasztotta az új egyházmegye hívőinek számához hozzáadni a székelyül kiválasztott Kecskemét 67.344 fős katolikus lakosságát... Ezt a számot is figyelembe véve már teljesen borul a pápának írt statisztika. Kecskeméthez nem 525.916, nem is 516.956, hanem 593.300 fő került volna, míg Váchoz a felterjesztésben megadott 650.345 főhöz képest 582.961 fő tartozott volna (és így – de csak így – a kecskemétihez került 593.300 és a nagyváradihoz átsatolt 4.841 mezőtúri fővel együtt pontosan kijön a Váci Egyházmegye katolikusainak 1.181.102 főre megadott száma). Másutt is vannak eltérések az eredeti kézirat, az átgépeelt szöveg, annak újra és újra javítgatott tisztázata, majd a végleges szöveg között. Persze ennek az egész újraszámolgatásnak nincs különösebb értelme, mondhatni csak a történések kukacoskodása. Arra azonban rá lehet vele világítani, hogy milyen fontos visszaolvasni és ellenőrizni a legmagasabb helyre megküldött iratok szövegét, elkerülendő egy esetleges kínos baklövést.

Az Egri Főegyházmegye „feldarabolása”

Míg az egri érsekség területén a 19. században a latin rítusú katolikusok és a reformátusok még kb. 45-45 százalékos részesedéssel mondhatni egyenlő arányban voltak képviselve, addig a 20. század második felében ez az arány némileg eltolódott a katolikusok javára. A főegyházmegyét Mindszenty nem kettéosztani, hanem „feldarabolni” javasolta. Egy része a Nyíregyházi Egyházmegyéhez került volna, amelyet az Egri mellett a Váci Egyházmegye területéből rakott össze, ám a felterjesztés mégsem tartalmazza, hogy konkrétan mely váci területet kívánna Nyíregyházához csatolni.

Egertől négy plébánia – Dévaványa, Pusztacseg, Kunszentmiklós és Mesterszállás – 15.607 katolikusát a nagyváradi püspökséghez sorolta át, aminek következtében Kunszentmárton és Mesterszállás továbbra is enklávéként képezett volna, körülvéve a felállítandó Kecskeméti Egyházmegyével. Mindszenty Nagyváradot a Váci Egyházmegye rovására is megnövelte a mezőtúri plébánia átsatolásával. Ez a javaslat összesen 20.448 katolikust érintett volna, amint írta is a felterjesztésben: „Így a megcsonkított Nagyváradi Egyházmegye lélekszáma (fenntartva a jogot az elszakított részekre, de nem számítva az adott rész lelkeit) $136.108 + 20.448 = 156.556$. A la-

kosság száma jól nőtt ebben a régióban, így jelenleg mintegy 170.000 főre tehető.”³⁹

Mindszenty tervezete a párizsi békeszerződésben foglalt államhatár-változásokra egyebekben nem reagált, csupán a Nagyváradi Egyházmegye Magyarországon maradt részének említett növelését és központjának Debrecenből Békéscsabára történő áthelyezését javasolta. Arra semmi nem utal a szövegben, hogy ez a székhelyváltoztatás milyen területi módosulással járt volna. Csupán a tervezethez csatolt elnagyolt térképből lehet következtetést levonni: eszerint Debrecen törvényhatósági jogú (thj.) város igen nagy kiterjedésű közigazgatási területét megfelelték: egy része az új Nyíregyházi Egyházmegyéhez került, míg Debrecen és közvetlen környéke maradt a Nagyváradi Egyházmegyénél, megszüntetve ezzel a terület félszigetszerű kinyúlását (lásd a 2. és 4. mellékleteket, függőlegesen vonalkázva az esetlegesen átcsatolandó területet, illetve jelezve a határ kérdésességét).

Ám nincs kizárva, hogy a térképvázlat nem hűen követi Mindszenty elképzelését, és valójában Debrecen és környéke Nyíregyházához történő teljes átcsatolására gondolt, de nem kizárt az ellenkezője sem, azaz a kálvinista nagyváros továbbra is Nagyváradhoz tartozott volna. Az előzményekben ugyanis felbukkan egy szolnoki püspökség terve is, ami Jász-Nagykun-Szolnok vármegye területét ölelte volna fel, mivel az messze esik Váctól is, Eger-től is: „Ajánlatos volna ezt a közigazgatási egységet egyházkormányzati egységgé tenni. A 424.970 lakosból 268.568 a r[ómai] k[atolikus]. 4 olyan nagy város van, amelyekben a katolicizmus gyenge kisebbség. A megyeszékhely, Szolnok 42.011 lakos[á]ból 33.283 katolikus hívővel.”⁴⁰ A Szolnoki Káptalant az egri megosztásával képzelte el: 14-ből átadna hat stallumot Szolnoknak. A tervezett szolnoki püspökség részeit viszont már nem sorolta fel, mivel az ötlet tovább módosult:

Szolnok helyett lehetne székhely Debrecen, a püspökség pedig tiszántúli egyházmegye (Jász-Nagykun, Hajdú és Szabolcs vármegyék területén). Így már Vác csak a szolnoki kerületeket adná át, az abony–újszászit nem. Eger megtartaná a tiszáninneri részt, de leadná az egész tiszántúli részt (Jász-Nagykun, Hajdú, Szabolcs). Nagyvárad átadná Hajdú vármegyét, Debrecen és – innét leköltözve a természetesebb székhelyre, Békéscsabára – kárpótlásként megkapná Jász-Nagykun vármegye déli részét.⁴¹

³⁹ „Sic numerus animarum dioec[esis]. mutilatae Magnovaradinensis (reservato iure ad partes divulsas non numeratis tamen animabus illius partis) esset 136.108 + 20.448 = 156.556. In regione ista quoque bene multiplicantur incolae, ergo nunc iam adaequat circa 170.000”: ASRS, AA.EE. SS., Ungheria, Pos. 125, f. 49, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, Esztergom, 1948. aug. 17.

⁴⁰ PL, 4968/1948, Mindszenty József eredeti kézírásos fogalmazványa.

⁴¹ Uo.

Az ötletelések vége az lett, hogy Mindszenty a benyújtott tervezetben sem Szolnokot, sem Debrecen nem nevezte meg püspöki székhelyként, hanem Nyíregyházát javasolta az új egyházmegye központjának, míg Békéscsabát a megcsonkított Nagyváradai Egyházmegye általános helynökének új székhelyévé tette (Debrecen helyett).

Mindszenty tervezetében említi a Szatmári Egyházmegyét is: települések, plébániák vagy filiák megnevezése nélkül csupán „keskeny nyugati sávjának” Nyíregyházához csatolását javasolja. Nem egyértelmű, hogy csak a Magyarországhoz került rész nyugati sávjára, avagy a teljes Szatmári Egyházmegye nyugati sávjára gondolt, amit az új magyar–román államhatár jelölt ki. Előbbi esetben csupán egy sáv levágásával az egyébként is apró Szatmári Egyházmegye magyarországi része egy esperesi kerület méretére zsugorodott volna. Utóbbi esetben viszont az egyházmegye Magyarországon maradt része teljesen beolvadt volna a Nyíregyházi Egyházmegyébe. A működőképesség szempontja a teljes beolvasztás mellett szól, hiszen összesen csupán 23 plébániát érintett. Ám a Rómába küldött térképvázlaton a Szatmári Egyházmegye érintetlen, ezért a tanulmányunkhoz csatolt mellékleteken (2. és 4.) Szatmár a trianoni, illetve párizsi békekötés után Magyarországon maradt területtel látható. Pedig Szatmár növelése is indokolt lett volna: Barót Mihály helynök az 1947. október 8-ai püspökkari konferencián arról panaszkodott, micsoda nehézséget jelent, hogy plébániáik óriási többségben református egyházközségek közé ékelődtek be.⁴² Erre vonatkozóan azonban Mindszenty tervezete nem ajánlott megoldást.

A TERVEZET SZENTSZÉKI FOGADTATÁSA

Mindszenty javaslata nem postai úton érkezett meg a Vatikáni Államtitkárságra, mert a borítékon nincs pecsét vagy bélyeg, ám azt nem tudjuk, hogy ki kézbesítette. Az iratot az Államtitkárság két szekciója közül az első, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja fogadta és dolgozta fel. Elsőként Giulio Barbetta véleményezte szeptember 19-én, egy Mindszenty-nél két évvel idősebb olasz pap, aki már sok éve foglalkozott a magyarországi ügyekkel.

⁴² *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között* (Egyháztörténeti források 1) (vál., bev., s.a.r. Beke Margit; Budapest, MTA BTK TTI, 2015) 329, Az 1947. okt. 8-ára összehívott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, 24. napirendi pont.

Giulio Barbetta értékelése

Először is roppant udvariasan, mégis érezhetően megütközve észrevételezte, hogy Mindszenty nem egyeztetett az érintett egyházmegyéek illetékeseivel. Emlékeztetett arra, hogy nem először jár el így, mert – kihasználva primási pozícióját, és hogy nincs apostoli nuncius az országban – az érintett felek meghallgatása nélkül koadjutor segédpüspököt kért Virág Ferenc pécsi, majd Bánáss László veszprémi püspöknek. „Most aztán bemutatja három egyházmegye felosztásának teljesen kidolgozott tervét, és kijelenti, hogy nem konzultált a püspökökkel, nehogy megsértse érzékenységüket, és hogy a változtatásokra – ahogy mondani szokták – suba alatt, csak a püspök halálakor kerüljön sor.”⁴³

Barbetta leszögezte, hogy három ilyen fontos egyházmegye (ráadásul Eger érseki székhely) felosztásakor kellő nyugalommal és körültekintéssel kell eljárni, mindez elképzelhetetlen az egyházmegyéek kormányzó püspökök, sőt az egész magyar püspöki kar egyetértése nélkül. Annál is inkább, mert a tervezet kisebb kiigazításokat tartalmaz a fel nem darabolandó egyházmegyéek (így Pécs és Szatmár) rovására is, és mert a püspöki kar egésze nem mindig osztja a primás látásmódját (például az iskolaügyben). Ráadásul a megküldött adatokat elégtelennek tartotta ahhoz, hogy a (püspöki szolgálatot felügyelő) Konzisztoriális Kongregáció pontos képet alkothasson akár a felosztás célszerűségéről, akár a felosztás lehetőségéről (szemináriumok, káptalanok, püspökségek stb.), és még csak nem is ellenőrizte az összeadások helyességét...

Nem értett egyet Mindszentyvel abban, hogy politikailag megfelelő lenne az időzítés, hiszen a magyar kormány éppenséggel tiltakozni akart, amiért nem kérdezték meg a legutóbbi rendelkezések, így három püspök (Bánáss László, Papp Kálmán, Virág Ferenc) kinevezése alkalmával. Összegzésül felhatalmazást kért, hogy beszélhessen a tervezetről Czapik Gyula egri érsekkel, akinek közeli érkezését Rómában már bejelentették; valamint arra,

⁴³ „...ora poi presenta, bel’ e fatto, un progetto di divisione di tre dioeci e dichiara che non ha sentito i Vescovi per »non urtarne la suscettibilità« e che la diversione dovrebbe avvenire, come suol dirsi, alla chetichella »occasione mortis Episcopi«: ASRS, AA.EE.SS., Ungheria, Pos. 125, f. 40, G. Barbetta kézírásos feljegyzése, 1948. szept. 15. – Mindszenty tervezetének kifogásolt sorai: „Novas istas ordinationes solummodo pro casu mortis commendabam, unacum mutationibus, non ignorans humanam susceptibilitatem. Liceat tamen has ordinationes et mutationes in ratione iam nunc edicere rogare et si Sanctitati Vestrae ita placuerit, de decisionibus me certiozem facere. Propositum meum est resultatum longioris studii, profundioris occupationis et ponderationis conscientiosae. In oris schysmae et in medio protestantismi a studio Ecclesiae fortidicandae ducebar”: uo. f. 51, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, Esztergom, 1948. aug. 17.

hogy megtudakolja Angelo Rotta, az utolsó budapesti nuncius véleményét a felterjesztésről.

A tervezetben érintett főpapok

Mit is fűzhetünk a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja magyar referensének véleményéhez? Mindszenty valóban azzal zárja levelét, hogy az új rendelkezéseket csak elhalálozás esetén javasolja, az új kinevezésekkel együtt. Ez akár fokozatosságra is utalhatna, ám Mindszenty az emberek közismert alkalmazkodóképességével indokolta az ütemezést (ami leplezetlen utalás arra, hogy a vágyott püspöki hivatal elnyerése elviselhetőbbé teszi a területcsorbítást). Mindszenty vázolta a káptalanok megosztását is, de megkérdezésüket mellőzni kívánta, azt csak az egyházmegyéek megosztásának érdemi szakaszában tartotta időszerűnek. Mindezek ellenére azt kérte, hogy az intézkedést a pápa „elvi síkon már most rendelje el”, hogy „az egyházszakadás peremvidékén és a protestantizmus közepén erősítem az egyházat”.

Az egyébként sem tapintatos Mindszenty nemigen volt tekintettel személyi érdekekre, ha magasabb rendű egyházkormányzati szempontok merültek fel. Kik állnak ekkor az érintett három egyházmegye élén? Igen hasonló életkorú főpapok. Czapik Gyula (1887–1956) egi érsek volt a legidősebb a maga 61 évével, 1943 óta igazgatta az Egeri Főegyházmegyét, előtte pedig Mindszenty elődje volt a veszprémi püspöki székben. A püspöki javadalom átadás-átvétele bizony komoly pénzügyi konfliktusokkal járt, és megalapozta a két főpap egymás iránti tartós ellenszenvét. Veszprém élén a 60 éves Bánáss László (1888–1949) állt, ő kifejezetten Mindszenty kétszeri jelölésének köszönhetően lépett elő apostoli kormányzóból püspökké. Mindszenty először 1945. november 8-án terjesztette fel egyedüli jelöltként veszprémi püspöknek mint olyan személyt, akinek erényei mellett „nem megvetendő kapcsolatai vannak a jelenlegi kormánnyal és az oroszokkal is, így püspökként nagy hasznára válhat az egyháznak és az országnak”.⁴⁴ A bíboros 1946. április 22-én megismételte javaslatát, végül Bánáss szeptember 4-én elnyerte a kinevezést. Hamar kiderült azonban, hogy súlyos rákbetegségben szenved, ami már kifejezetten akadályozta munkája végzésében. Vác élén Pétery József állt, aki 1948-ban még csak 58 esztendő. 1944-ben ő volt Mindszenty József (és egyidejűleg Kovács Sándor és Hamvas Endre) püspökké szentelésén a szertartást végző Serédi Jusztinián hercegprímás mellett az egyik társzentelő. Krónikus betegség nem gyötörte. Tehát Bánásst leszámítva egyikő-

⁴⁴ „...etiam gubernio actuali et Russis haud despiciendas habet relationes, et sic multum prodesse posset Ecclesiae et patriae ut episcopus”: PL, 3510/1945, in 3036/1946, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, Esztergom, 1945. nov. 8.

jük esetében sem kellett közeli elhalálozással számolni. És ő az egyetlen, aki tudott valamit Mindszenty elképzeléséről, sőt azt helyeselte is.

Mindszenty valót írt, amikor az előzetes egyeztetések mellőzését említette. Az érintett egyházmegyéek levéltárában őrzött hivatalos dokumentumok között sehol nincs erre vonatkozó irat. Egyedül Esztergomban található egy rövidke levél, amelyet Kőgl Lénárd írt Zakar Andrásnak, azaz a Veszprémi – és egyidejűleg az Esztergomi – Egyházmegye számvevője a bíboros titkárának. A levélből kiderül Kőgl beavatottsága, és hogy ő tájékoztatta Bánáss László veszprémi püspököt a Veszprémi Egyházmegye kettéosztásának és a Kaposvári Egyházmegye létrehozásának tervéről.

Püspök urunk kedvezően fogadta a nagy tervet és kijelentette, hogy a maga részéről nem kímél anyagi áldozatokat, csak „nagyon gondos” előkészítést kíván. Mihelyt állapota megengedi, vissza fogja adni Őeminienciája betegyánál tett látogatását s személyesen fogja megtárgyalni a kérdést.⁴⁵

Kőgl kifejezte segítőkészségét a „nagy terv gazdasági előkészítésében”, és kilátásba helyezte, hogy Mindszenty eredeti elképzeléseit is felülmúlva az „egész somogyi gazdasági érdekeltségeinket, készleteinket és összes befektetéseinket a halastavakkal együtt a nemes célra engedhetnénk át”.⁴⁶ Sajnos ennél több Kőgl szerepéről nem maradt fenn, még személyes hagyatékában sem, ugyanis Mindszenty letartóztatása után minden nála lévő esztergomi vonatkozású iratot elégetett. Tehát három, legfeljebb négy beavatott bizalmason – Zakar András, Kőgl Lénárd, Drahos Jánoson és a levéltáros Fábíán Jánoson – kívül senki nem tudott Mindszenty elképzeléseiről. Czapik Gyula egeri érsek 1948 szeptemberében járt Rómában, nem kizárt, hogy ott – ha mástól nem, Barbettától – hallott a tervről, de ennek dokumentációja egyelőre ismeretlen.

Az időzítésről a bíboros valóban azt írta felterjesztésében, hogy „ezek a változtatások most könnyebben végrehajthatók, mert az ügyről nem kellene az állammal tárgyalni”.⁴⁷ Ezek nem egy kompromisszumokra kész egyházfő szavai, inkább csak szimpla manőverezés. Mire is alapozta Mindszenty a következtetését? Feltehetően arra a fagyos légkörre, ami az iskolák államosítását követően uralta az állam és a katolikus egyház kapcsolatát. 1948 augusztusa az állam és egyház kapcsolatának egyik mélypontja. Később még tovább

⁴⁵ PL, 2862/1948, Kőgl Lénárd levele Zakar Andrásnak, Veszprém, 1948. ápr. 10. Eredeti, gépelt, aláírt.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ „Nunc eo facilius mutationes hae possibiles essent, quia de re nunc non debet tractari cum Statu”: ASRS, AA.EE.SS., Ungheria, Pos. 125, f. 50, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, Esztergom, 1948. aug. 17.

romlott a helyzet, de az adott pillanatban a tárgyalási hajlandóság valóban befagyott. Az iskolaállamosítást megelőző politikai harcban Mindszenty nem volt hajlandó arra, hogy az egyezkedés érdekében elismerje a kommunista rendszert és annak intézkedéseit, és a püspöki kar előtt leszögezte: „Ilyen körülmények között a tárgyalásba-bocsátkozás veszedelmes és céltalán.”⁴⁸ Az események őt látszottak igazolni: merényletté torzított baleset miatt statáriális eljárásban halálra (majd kegyelemből életfogytiglanra) ítélték Pócspetri katolikus plébánosát, június 16-án államosították a felekezeti iskolákat, július 27-én Mihalovics Zsigmondot, az Actio Catholica igazgatóját távollétében tizenöt, Lénárd Ödönt, az Actio Catholica kulturális vezetőjét hat év fegyházbüntetésre ítélték. A befagyott politikai légkört tovább dermeszteni azzal, hogy előzetesen nem tájékoztatják a kormányt fajsúlyos egyházkormányzati intézkedésekről – Rómában ez láthatóan elképzelhetetlen volt, míg Mindszenty kifejezetten előnyösnek vélte. Mintha tudatosan kirekesztette volna a való világot, és a vérfagyasztó hírek értelmezése helyett mással foglalkozott. Önkéntes bezárkózása egy elefántcsonttoronyba ekkor kezdődött el.

Ami az elégtelen adatokat illeti, ebben is volt igazsága Barbettának. Az övével egyező véleményünk szerint a tervezet és térképmelléklete meglehetősen kapkodva összerakott, pontatlan és eltérő adatokkal operáló felterjesztés volt.

A terv utóélete

Az egyházmegyehatárok módosításának észszerű, de előkészítetlen terve Rómában jobbra csak partizánakciónak tűnhetett, és nemigen válthatott ki más választ, mint a háritást. A felterjesztésre 1948. december 24-i dátummal Domenico Tardinitől érkezett az elutasítás:

Az Apostoli Szentszék szívesen szem előtt fogja tartani az Általad javasolt kezdeményezéseket. Sajnos azok a válságok, amelyekben Magyarország jelenleg érintett – úgy tűnik –, nem teremtik meg az egyház és állam közös fellépésének és a polgárok kölcsönös egyetértésének azon feltételeit, amelyek feltétlenül szükségesek az ilyen tervek sikeres és békés megvalósításához.⁴⁹

⁴⁸ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások...* 436, Az 1948. jún. 10-ére összehívott rendkívüli püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, 15. napirendi pont (kiemelés az eredetiben).

⁴⁹ „Perlibenter Apostolica Sedes a te proposita incepta prae oculis habebit. At pro dolor rerum discrimina, in quibus Hungaria nunc versatur, haud videntur ostendere ea adesse elementa consociatae actionis inter Ecclesiam et Statum mutuaeque inter cives consensionis, quae omnino necessaria sunt ad eiusmodi consilia et incepta in rem feliciter tranquilleque adducenda”. ASRS, AA.EE.SS., Ungheria, Pos. 125, f. 39rv. A Prímási Levéltárban a 4968/1948-as vonatko-

A választ Mindszenty már nem láthatta, mivel 1948. december 26-án tartóztatták, és ezt követően már soha nem tért vissza Esztergomba. A nagyszabású terv tehát elakadt. Ám említsük meg, hogy ettől a tervtől függetlenül egy kisebb határkiigazításra Mindszenty kezdeményezésére mégiscsak sor került: még 1948. február 27-én írta XII. Piusznak az a levelét, amelyben Papp Kálmán győri püspök egyetértését bírva hozzájárulást kért egy plébánia és három filia hovatartozásának megváltoztatásához.⁵⁰ Az egyeztetett és kisléptékű kérvényre az egyházmegyei ügyekben illetékes Konzisztoriális Kongregáció meglepően gyorsan, már április 24-én válaszolt, és XII. Piusz pápa jóváhagyására hivatkozva elrendelte, hogy a győr-révfalui plébánia, továbbá Kisbácsa és Novák leányegyházak Esztergomtól a Győri Egyházmegyééhez, Feketeerdő leányegyház pedig Győrtől az Esztergomi Főegyházmegyééhez csatoltassék át.⁵¹ A határozat végrehajtására Mindszenty József teljes körű és átruházható felhatalmazást kapott. Ennek alapján a kivitelezés aprólékos feladatával Drahos János érseki helytartót bízta meg. Ő pedig hónapokig levelezett, térképeket rajzolt és egyeztetett a részletekről, mígnem 1948. október 2-án arról értesítette az érseket, hogy a dekrétum rendelkezéseit végrehajtotta. Ugyanerről tájékoztatta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot is azért, hogy november 1-jétől a kongruajegyzékben vezessék át a változtatásokat, amire a határkiigazításban érintett papok államtól kapott juttatásának kiutalhatósága miatt volt szükség.⁵²

Mindszenty a budapesti amerikai követségen töltött másfél évtized alatt (1956–1971) szembesült az Apostoli Szentszék szemléletével, ami a háború utáni években sem Magyarországon, sem a környező országokban nem tartotta időszerűnek az egyházi struktúra bolygatását. Majd csak 1960-ban került sor Ausztriában az Eisenstadti Egyházmegye felállítására a korábban a Győri, illetve a Szombathelyi Egyházmegyééhez tartozó területekből. Mindszenty épp ezt megakadályozandó írt levelet XXIII. János pápának – tegyük hozzá: ezúttal is eredménytelenül.⁵³

---

zó iratcsomóban Tardini titkár levele nem található.

⁵⁰ PL, 1614/1948, in 249/1949, Mindszenty József levele XII. Piuszhoz, 1948. febr. 27. Kézírásos fogalmazvány és gépelt, nem végleges tisztázat.

⁵¹ PL, 5042/1948, in 249/1949, Strigoniensis–Jaurinensis de mutatione finium. Decretum, die 24 aprilis 1948, n. 249/48, S. Congregatio Consistorialis. Autográf, latin nyelvű, Raffaele Carlo Rossi bíboros, a Konzisztoriális Kongregáció titkáranak aláírásával. (Megjegyzés: Feketeerdő 1993-ban visszakerült a Győri Egyházmegyééhez.)

⁵² PL, 6680/1948, in 249/1949, Drahos János érseki helytartó leveleinek kézírásos fogalmazványai, 1948. okt. 2.

⁵³ 1960-ban Mindszenty József a budapesti amerikai követségen tartózkodott immár negyedik éve. Az 1960. jan. 22-én kelt levelét a State Department nem engedte eljuttatni a címzetthez, mert politikai jellegűnek ítélte és nem spirituális vezetővel való kapcsolattartásnak. Elemzését, tartalmi összefoglalását és angol nyelvű szövegét közölte: SOMORJAI Ádám, *Sancta Sedes*

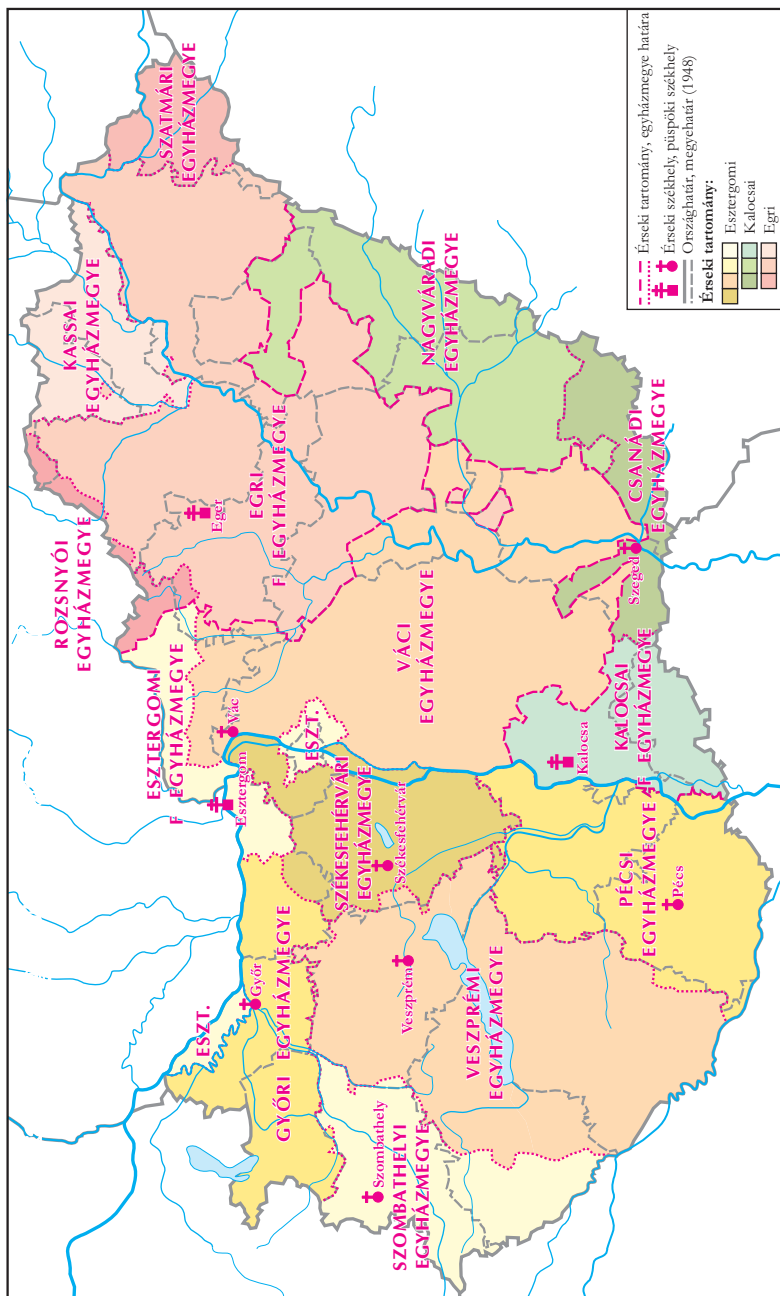
A további területi változások között 1968-ban a Kalocsai Főegyházmegye déli részeiből Szabadkán, ugyanekkor a hajdani Csanádi Egyházmegye részeiből Nagybecskerekén (Zrenjaminek) alapított püspökséget az Apostoli Szentszék, ezeket a változásokat Mindszenty nem kommentálta. Nagyszombat már csak két évvel halála után, 1977-ben emeltetett érseki rangra. Ezeket a változásokat követte a két új egyházmegye és az új egyházmegyei határok kialakítása 1993-ban. Az 1993-as szentszéki intézkedéskor bizonyára tanulmányozták Mindszenty javaslatát is, de természetesen nem követték minden tekintetben. Három helyett csak két új egyházmegye alakult, Nyíregyháza helyett Debrecen lett a latin püspöki székhely, Kecskemét pedig csak a Kalocsai Főegyházmegye új nevében jelent meg (mivel 1993-ban a Kalocsai Főegyházmegye területéhez is hozzányúltak, amit Mindszenty nem tett meg). A részletekben tehát sok az eltérés, de az 1948-as javaslat lényege megvalósult, amennyiben kisebb méretű egyházmegyék jöttek létre, amiben Mindszenty József az eredményesebb és hatékonyabb lelkipásztorkodás zálogát látta.

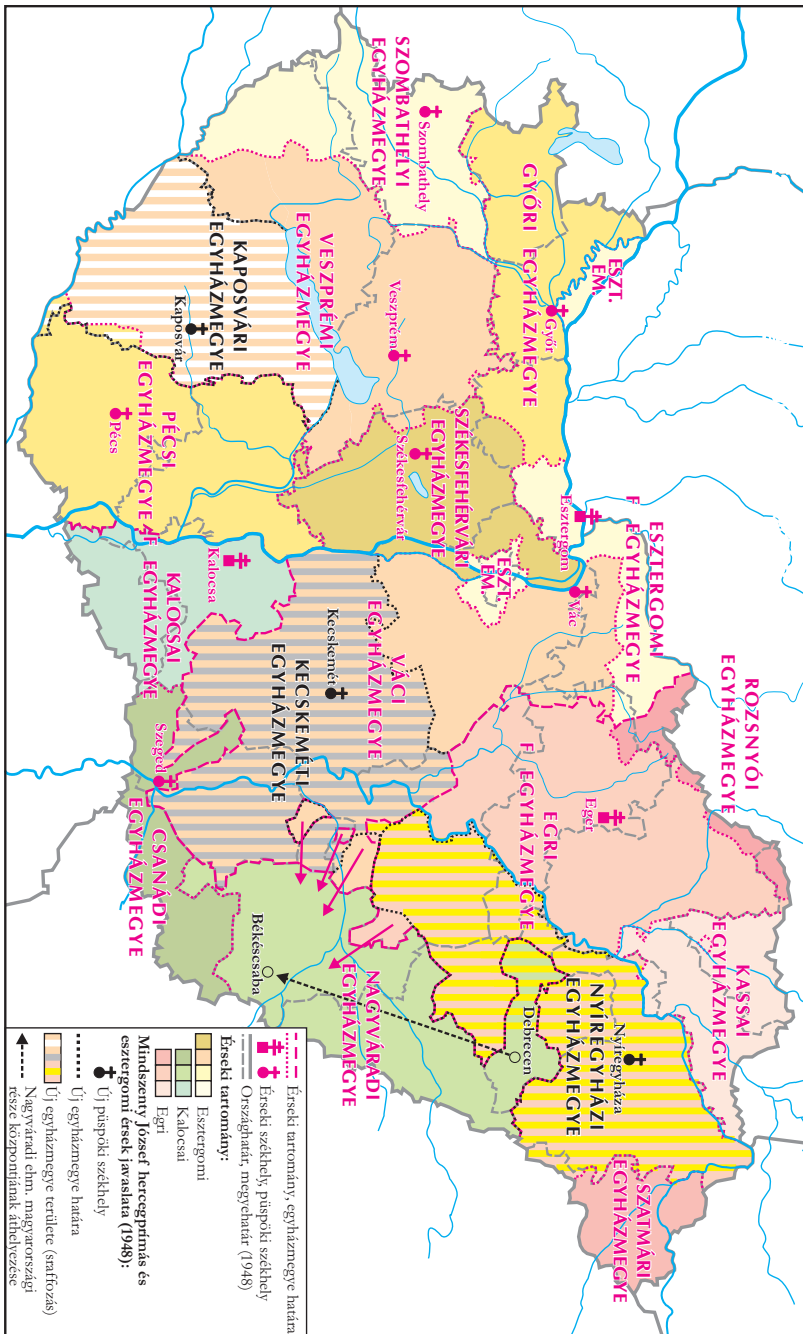
Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1956–1963. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása II: Tanulmányok és szövegközlések (Budapest, METEM, 2009) 44–46, 176.

MELLÉKLET

1. térkép: RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZMEGYÉK, 1945–1982 (Készítette Nagy Béla)

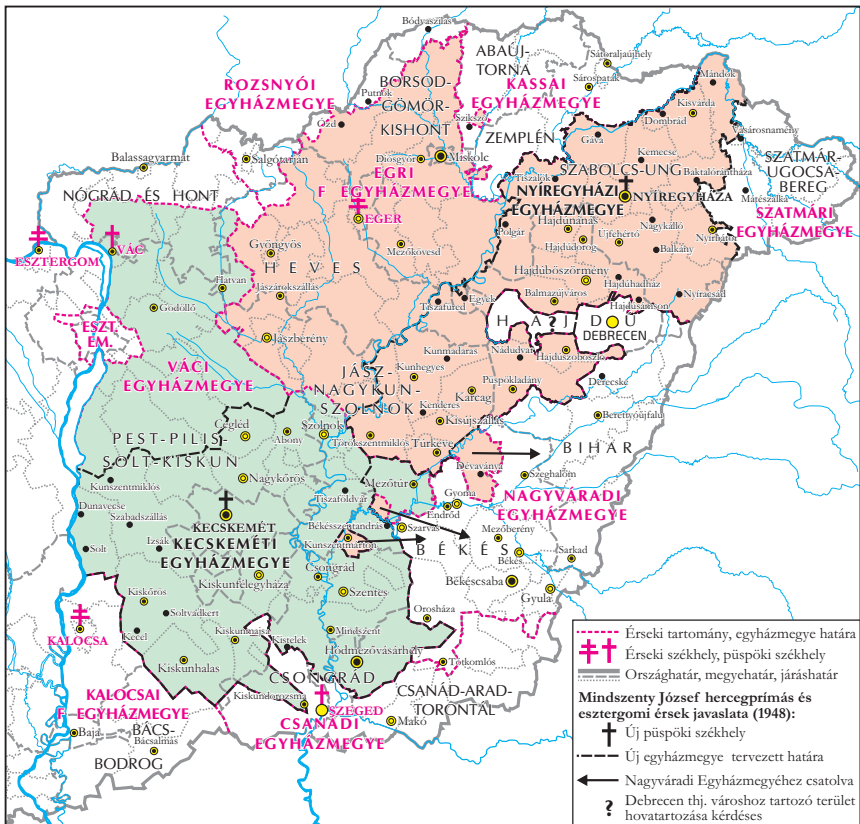

2. térkép: MINDSZENTY JÓZSEF JAVASLATA AZ ÚJ EGYHÁZMEGYEI HATÁROKRA, 1948 (Készítette Nagy Béla)

3. térkép:

MINDSZENTY JÓZSEF JAVASLATA A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE MEGOSZTÁSÁRA, 1948
(Készítette Nagy Béla)

4. térkép:
MINDSZENTY JÓZSEF JAVASLATA A VÁCI EGYHÁZMEGYE
ÉS AZ EGERI FŐEGYHÁZMEGYE FELOSZTÁSÁRA, 1948
(Készítette Nagy Béla)